

Розглядаючи дослідний інтерес як важливий компонент професійного інтересу, який якісно перетворюється із засобу, що обслуговує навчальну діяльність гімназиста, у засіб, спроможний забезпечити досягнення мети професійного вибору, можемо стверджувати, що саме процес пізнання є тією ланкою, яка об'єднує пізнавальну діяльність із педагогічною, що і свідчить про їх органічну єдність. Формування і розвиток дослідних інтересів у вихованців педагогічних гімназій є одним із важливих етапів у розвитку зацікавленості до фаху вчителя, а також обов'язковою умовою їх готовності до свідомого, продуманого вибору.

Причому логіка становлення дослідного інтересу повинна забезпечувати таку послідовність етапів, коли при позитивному ставленні до епізодичної навчально-дослідної роботи досягається природний перехід до її реалізації як системи, як цілісного об'єкту інтересу.

Все, викладене вище, підтверджує тезу провідних дидактів про те, що процес становлення науковця тривалий і складний. Однак перші навички науково-дослідної роботи мають закладатися і набуватися ще під час навчання у школах спеціального типу, а вступивши до педагогічних закладів, випускники педагогічних гімназій, мають удосконалювати знання і вміння з наукового пошуку.

О.В.Комарова

УСВІДОМЛЕНІСТЬ – ЯКІСНИЙ ПОКАЗНИК ЗНАТЬ ШКОЛЯРІВ

В статье рассматриваются вопросы формирования осознанных знаний учащихся. На основе анализа психолого-

педагогической литературы раскрываются подходы к решению поставленной проблемы.

In this article the problem for forming realizing knowledge for pupils are considered. The theoretical ways for decision this problem are opened thanks to analysis psychological and pedagogical literature.

XX століття – століття НТР, час нових досягнень у багатьох галузях наукових знань. Зростають не тільки соціальні потреби людини, а й інформаційні. Людині притаманно шукати і відкривати невідомі їй закономірності, зв'язки в явищах, висувати власні гіпотези, доводити їх, добиватися рішення поставленого завдання.

Якщо в кінці XIX, на початку XX століття людині, що закінчила школу, ВНЗ, отриманих знань було достатньо на протязі всього життя, то зараз випускнику ВНЗ необхідно оновлювати знання кожні 5 років – настільки велика швидкість розвитку наукових технологій.

Як відомо, НТР охопила людську діяльність у другій половині XX століття. Тому із впровадженням НТР в повсякденне життя виникла необхідність в людині з абсолютно новим типом мислення. Оскільки школа є основним місцем формування світогляду людини, його мислення, то саме на цей навчальний заклад покладене завдання забезпечення суспільства особистістю, яка могла б швидко орієнтуватися в інформаційному просторі.

Одним з найголовніших завдань сучасної школи є формування знань учнів. Знання є суб'єктивним відображенням дійсності. Вони формуються під впливом інформації ззовні, і про них можна судити лише по тій інформації, яку суб'єкт видає. В психолого-педагогічній літературі прийнято вважати, що знання учнів характеризуються певною сукупністю якостей. Серед них –

повнота, глибина, оперативність, гнучкість, конкретність і узагальненість, згорнутість і розгорнутість, систематичність, системність, міцність. Але треба відмітити, що вищеназвані характеристики є необхідними передумовами для якості, що ніби стоїть на вершині піраміди знань. Мова йде про усвідомленість.

На думку І.Я.Лернера, усвідомленість знань виражається в розумінні зв'язків між ними, шляхів отримання знань, вмінь їх доводити. Форми вираження усвідомленості знань можуть бути, на думку цього вченого, такими.

Першою з них є вміння школяра викладати знання своїми словами, змінювати порядок слів при збереженні зв'язків між окремими фрагментами тексту, перебудовувати викладення матеріалу в залежності від його мети, вилучати необхідні частини цілісного знання для відповіді на ізольовані питання. Другою формою вираження усвідомленості знань є групування і систематизація знань в залежності від питання, відповідь на яке вчителем не давалася, але дані для такої відповіді були в тій чи іншій формі представлені. Третьою формою є самостійне використання учнями усієї сукупності знань в ситуаціях по зразку і в нестандартній ситуації, що вимагає творчої діяльності. Але для того, щоб ця третя форма реалізовувалася, учню потрібні не тільки знання, але і інші види змісту освіти – навички і вміння, досвід творчої діяльності. Особливе значення для розробки дидактичних шляхів формування усвідомленості є ті відношення, в яких вона знаходиться з іншими якостями знань. Деякі характеристики є основою формування усвідомленості, наприклад, глибина, систематичність. Інші ж, наприклад, узагальненість і конкретність, згорнутість і розгорнутість слугують виявом усвідомленості. Тому саме на формування таких якостей знань треба звернути особливу увагу.

Психолог О.М.Матюшкін вважає, що усвідомленість знань учнів забезпечується розумінням певного учебного

матеріалу. При цьому розуміння розглядається з двох боків: як процес і як результат. Розуміння як процес призводить до правильного рішення задачі. Розуміння є і продуктом пізнавальної діяльності школярів, і забезпечує усвідомленість отриманих результатів, і включення їх в наявні знання. Конкретними ж формами усвідомленості отриманих знань вчений вважає такі: вміння їх пояснити і обґрунтувати, дати свій приклад, використати вивчені правила на практиці і розв'язати творчу задачу.

Певною мірою із вищезазначеними визначеннями усвідомленості знань і її формами перегукується думка Л.Т.Охитіної про те, що існують різні рівні розуміння навчального матеріалу в залежності від того, які завдання ставляться на уроці під час вивчення явища: описати його, порівняти, пояснити, узагальнити, оцінити, визначити проблему. Тому відповідно рівні розуміння такі: описовий, порівняльний, пояснювальний, узагальнюючий, оцінюючий, проблемний.

Л.Т.Охитіна виділяє такі форми розуміння навчального матеріалу :

1. Розпізнавальне розуміння (коли відповідь на питання була знайдена раніше. Учень використовує вже наявну відповідь, іноді доповнює її і перебудовує).
2. Співвіднесене розуміння (коли відповідь заздалегідь не відома, але існує в готовому вигляді в книзі або кимсь пояснюється).
3. Дослідницьке розуміння (самостійний мислений пошук відповіді) .

На думку вченого-психолога Л.Б.Ітельсона, усвідомленість навчального матеріалу не є його власною характеристикою. Вона залежить від того, чи є в арсеналі учня поняття, відомості, дії, потрібні, щоб наповнити змістом елементи учбового матеріалу, встановити зв'язки між ними. Ступінь усвідомленості ж матеріалу залежить від зв'язків,

існуючих між новим учбовим матеріалом і досвідом, знаннями, поняттями, вміннями учня, вже відомими йому діями і операціями.

Дещо інше розуміння проблеми усвідомленості знань розкриває педагог В.О.Оніщук. Так, він вважає, що процес засвоєння знань складається з таких етапів: сприйняття матеріалу; розуміння зв'язків між предметами і явищами, запам'ятовування; узагальнення і систематизації знань.

Етап розуміння він поділяє на: 1) усвідомлення учнями фактичного матеріалу; 2) осмислення знань; 3) знаходження творчого рішення проблеми. Позиція вченого по проблемі усвідомленості знань дещо відрізняється з висловленими думками. Нам здається, що В.О.Оніщук зводить визначення усвідомлення до такого: усвідомлення – розуміння на елементарному (підкреслено автором статті) рівні відображення явища. Воно виявляється у виділенні з об'єкта окремих ознак і розкритті елементарних зовнішніх зв'язків між ними. Усвідомлення, на його думку, тісно пов'язано з впізнаванням предмета, співвідношенням його з відомими, наявними в уяві об'єктами. Тому так важливо, підкреслює В.О.Оніщук, щоб вчитель на уроці спирався на життєвий досвід або опорні знання учнів.

Осмислення знань виражається у розкритті зв'язків між елементами матеріалу. Осмислити явище – значить визначити його місце серед інших явищ, розкрити причини, що його викликали, результати чи наслідки, до яких воно приведе.

Крім цього, вчений вважає, що усвідомлення матеріалу на різних етапах уроку проходять по-різному. Наприклад, на етапі актуалізації опорних знань і життєвого досвіду учнів, первинного знайомства з навчальним матеріалом, переважає усвідомлення інформації. На етапі ж узагальнення і систематизації знань – осмислення матеріалу.

Однак вчені все ж таки не дійшли до єдиної думки про визначення самого поняття. В загальному вигляді можна сказати, що усвідомлені знання – знання, якими може оперувати учень в різних ситуаціях.

А які ж шляхи сприяють формуванню усвідомлених знань учнів у навчальному процесі?

Так, І.Я.Лернер вважає, що репродуктивний і пояснювально-ілюстративний метод передбачають сукупність завдань на:

- 1) перетворююче відтворення зв'язків між знаннями;
- 2) варіативне відтворення знань з постановкою різних цілей, під різним кутом зору: відповідь вчителю; пояснення товаришу, пояснення незнайомій з предметом людині; складання плану, тез;
- 3) узагальнення конкретного матеріалу, підведення конкретного під загальне;
- 4) конкретизацію узагальненого матеріалу;
- 5) усвідомлення і самостійне виділення істотного в явищі і тексті;
- 6) систематизацію і самостійний пошук доказів.

При дослідницькому і проблемному методах треба звертати увагу на характер зв'язків, користуватися схемами цих зв'язків, підкреслювати істотне при описі явищ, розкривати механізм основних процесів, доводити основні положення, пов'язувати теорію з практикою.

Так, деякі вчені пропонують використовувати плани узагальненої дії. План узагальненої дії – це точне визначення того, що учні повинні зрозуміти про явища, властивості предметів, величин, законів. Такі плани можуть бути дані учням як приклади побудови відповіді, конспекту. Особливо широко такі плани можуть бути використані в таких навчальних предметах, як фізика, математика, хімія. Взагалі ж вчені вважають, що знання для досягнення їх усвідомленості, міцності повинні систематично повторюватися,

закріплюватися, але не в одноманітній формі, а в різних шляхом введення їх в систему за допомогою вправ, рішення творчих задач. Крім того, просто необхідним є реалізація внутріпредметних зв'язків між раніше вивченим матеріалом та матеріалом, що вивчається. Особливо це стосується фізики, хімії, математики, мови та літератури, історії.

На думку А.В.Фурмана, сутність вищих форм розуміння полягає у самостійній пошуковій активності учнів, за допомогою якої вони доходять до нових знань, спираючись на вже відомі, пізнані. Він вважає, що процес усвідомлення навчального матеріалу є складовою частиною його розуміння. Одним з дидактичних шляхів формування розуміння учбової інформації є, на його думку, створення різноманітних проблемних ситуацій. Показниками розгортання процесів розуміння школярем для вчителя може виступати словесна інформація (“ага”, “так”, “зрозуміло”, “відшукав”, тощо), самостійне наведення прикладів розв'язку проблем з історії науки й, головне, сам факт розв'язання проблемної задачі, правильність відповіді.

Оскільки найголовнішим джерелом навчальної інформації для учнів виступає підручник, то правильно організована робота з його текстом сприятиме формуванню усвідомлених знань.

Розробкою цієї проблеми займався психолог Л.П.Доблаєв. Він довів, що смислова структура навчального тексту є сукупністю текстових проблемних ситуацій з явно незаданими, прихованими запитаннями, відповідь на які може бути одержана тільки опосередкованим шляхом, тобто за допомогою системи розумових дій. Стосовно підручників це означає, що будь-який текст більшою чи меншою мірою містить не тільки умови, що породжують проблемні запитання, а й передумови для відповіді на них. Робота з текстовими ситуаціями ускладнюється тим, що розуміння їх

розпочинається не з усвідомлення запитання, а з виявлення і самостійної постановки його читачем.

Правильно організована робота на уроці з текстом стимулює не тільки критичний аналіз змісту навчального тексту (виявлення смислових прогалин, прихованих зв'язків і відношень між об'єктами, логічних суперечностей), але й адекватне оцінювання власних знань, їх корекцію, доповнення.

Запорукою усвідомлених знань психолог А.О.Смірнов теж вважає грамотно побудовану роботу з тестом. Особливо вчений наголошує на тому, що для формування усвідомленості матеріалу важливе значення має переказ своїми словами. Він пише: "...будь яка передача "своїми словами" вимагає розуміння того, що втілюється в нові словесні форми". Таке розуміння кінець-кінцем результує не тільки в кількісних змінах матеріалу, що запам'ятовується, але і в якісних. Тому про усвідомленість тієї чи іншої інформації можна судити по таким рисам:

1. Узагальнення того, що подано в оригіналі в конкретній, розгорнутій, деталізованій формах.
2. Конкретизація того, що в оригіналі подано в загальному вигляді.
3. Заміна одного тексту іншим, рівнозначним по змісту.
4. Зміщення окремих частин оригіналу.
5. Об'єднання того, що подано в роз'єднаній формі і роз'єднання того, що подано у з'єднаній формі.
6. Доповнення, що виходять за межі оригіналу.

Тому можна зробити висновок, що така вимога вчителів, як переказ своїми словами тексту підручника сприяє формуванню усвідомленості знань за виключенням тих випадків, коли переказ не є буквральним, що свідчить про механічне запам'ятовування.

Психолог В.П.Крутецький також розробляв проблему усвідомленого запам'ятовування матеріалу. Він намітив такі шляхи роботи вчителя з учнями з текстом:

1. Розбивка матеріалу на частини.
2. Виділення в кожній частині опорних пунктів.
3. Встановлення зв'язків між пунктами і розуміння логічної послідовності їх розташування.

Отже, аналіз психолого-педагогічної літератури дозволяє зробити такі висновки:

1. Усвідомленість – один з найголовніших показників якості знань учнів, оскільки тільки усвідомлені знання здатні включатися школярем в процес отримання нових знань, для встановлення і пояснення зв'язків між фактами у новому матеріалі та між новим і вивченим матеріалом.
2. Проблема усвідомленості знань пов'язана з поняттям розуміння матеріалу. Деякі вчені вважають усвідомленість матеріалу початковим етапом його розуміння. Інші ж висловлюються за те, що усвідомленість є результатом розуміння навчальної інформації.
3. Усвідомленість знань може здійснюватися на різних рівнях і проявлятися в різних формах.
4. Використання певного дидактичного прийому по формуванню усвідомлених знань школярів обумовлено декількома причинами: по-перше, рівнем пізнавальних здібностей класу; по-друге, темою і метою уроку; по-третє, характерними особливостями навчального матеріалу; по-четверте, матеріальною базою школи.
5. Преважна більшість педагогічних рекомендацій зводиться до загальних порад, а не до конкретних прикладів реалізації тих чи інших шляхів формування усвідомлених знань.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Ительсон Л.Б. Лекции по современным проблемам психологии обучения. – Владимир, 1972. – 264с.
2. Качество знаний учащихся и пути его совершенствования/Под ред. М.Н. Скаткина, В.В. Краевского. – М.: Педагогика, 1978. – 208с.
3. Крутецкий В.А. Психология: Учебник для учащихся пед. училищ. – М.: Просвещение, 1980. – 352с.
4. Развитие творческой активности школьников / Под ред. О.М. Матюшкина. – М.: Педагогика, 1991. – 160с. :ил.
5. Онищук В.А. Типы, структура и методика уроков в средней школе. – К.: Рад. школа, 1976. – 184с.
6. Охитина Л.Т. Психологические основы урока: В помощь учителю. - М.: Просвещение, 1977. – 96с.
7. Познавательная активность в системе процессов памяти / Под ред. Н.И. Чуприковой. – М.: Педагогика, 1989. – 192с.: ил.
8. Смирнов А.А. Избранные психологические труды. В 2 т. Т.2. – М.: Педагогика, 1987. – 344с.
9. Фурман А.В. Проблемні ситуації у навчанні. – К.: Рад. школа, 1991.– 192с.

Е.М.Рангелова

ДЕТЕРМІНАНТИ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ УЧНІВ

В статтє описується девіантне поведєнє учащихся, а такжє выявляється прямє и косвеннє причини данного явления.

This article is devoted to deviative conduct of pupils. The author finds out direct and indirect causes of giving phenomena.

У сучасних умовах життя особливо актуальною стає проблема девіантної, що відхиляється від якоїсь норми, поведінки учнів. Учень свідомо чи несвідомо порушує легітимні моральні та правові норми поведінки. Актуальність цієї проблеми обумовлюється тенденцією, що затвердилася в останні роки, та пов'язана з динамікою злочинного середовища неповнолітніх, зі стійкістю загальної кількості злочинів і кількості злочинів одного учасника в них. Збільшується кількість групових злочинів і кількість злочинців, які приймають в них участь, тобто здійснюються злочини в співучасті. Більше половини злочинів, в яких беруть участь неповнолітні здійснюється разом з повнолітніми. Занепокоєння викликає і характеристика цих злочинів. Збільшується ступінь їхньої попередньої підготовки й організації, їхня брутальність і жорстокість. В останні роки спостерігається тенденція збільшення насильства та злочинності серед дітей: крадіжки, викрадення, зґвалтування, убивства, шантажі та примуси, азарт, тощо. Спостерігається тенденція фізичного та психічного брутального відношення до дітей у родині, на вулиці й у школі.

Аналіз результатів репрезентативних соціолого - педагогічних досліджень учнів, учителів, класних керівників і батьків, проведених у Республіці Болгарії в навчальному 1993/1994 і в 1997/1998 році, дозволяє прийти до висновків і вказати на деякі тенденції щодо змісту девіантної поведінки учнів, його детермінанти та проблеми превентивної та корективно - виховної діяльності.

Дослідження дозволяє окреслити деякі з основних девіацій у поведінці сучасного учня, а саме: часто виявляється брутальність, жорстокість, підлабузництво, заздрість, егоїзм, порушення дисципліни в класі і поза

школою; утеча зі школи, руйнування шкільної власності; крадіжки, паління, вживання алкоголю та наркотиків, участь в азартних іграх, проституція, крадіжки грошей і речей із власного будинку, щоб придбати засоби для гри на електронних автоматах; участь у спекулятивній торгівлі (ці девіації наведені в порядку відповідності з ранжируванням досліджуваних реципієнтів).

Порівняльний аналіз показує, що при виділенні різних видів девіацій серед учнів немає істотної різниці в поглядах учнів, батьків, вчителів і класних керівників. Різниця скоріше у ранжируванні. Але і там вона не є істотною. Істотне враження робить частий прояв егоїзму, брутальності, жорстокості, підлабузництва, заздрості в групах дітей різного віку. Можна говорити про девіації, в основі яких лежить агресивність, недостатня гуманізація особистості. Існує різниця в деяких девіаціях учнів в залежності від віку. В учнів п'ятого класу найчастіше девіації пов'язані з порушенням порядку в школі, із проявами брутальності, нетолерантності у відносинах між школярами, учнями та вчителями. У наступних класах учнів виявляються такого ж типу відхилення, але після восьмого класу часто зустрічаються втечі з класу і школи, паління, вживання алкоголю і наркотиків, участь в азартних іграх та в спекулятивній торгівлі.

Інтерес викликає новий вид девіації серед учнів – спекулятивна торгівля. Відношення до цього виду торгівлі не схоже в залежності від віку дітей. Негативну оцінку участі в спекулятивній торгівлі дають учні, по-першу, шостого класу, далі йдуть учні сьомого, п'ятого, восьмого, дев'ятого, десятого й одинадцятого класу. Дослідження показують, що зі збільшенням віку заперечення спекулятивної торгівлі зменшується. Порівняно низка позитивна оцінка цього явища в п'ятому класі. Найвищим є відсоток учнів дев'ятого класу, що займаються таким видом торгівлі. В загалом впливає

зворотний порядок, тобто зменшується відсоток учнів одинадцятого, п'ятого, шостого, десятого та сьомого класу, які займаються таким видом діяльності. Оцінюючи власне відношення до участі у спекулятивній торгівлі, частина учнів розуміє, що вона приносить доходи, але не хотіли б брати участь у ній. Насамперед, учні одинадцятого і десятого класу припускають, що, можливо, брали би участь в такій торгівлі. В окремих класах незначне число учнів допускає цю можливість. У принципі немає особливої різниці в думках учнів – хлопчиків і дівчат – щодо цього питання. Дослідження показують, що участь у спекулятивній торгівлі перетворилася в частину повсякденних турбот деяких учнів і особливо старшокласників. Негативна оцінка щодо цієї діяльності виражає скоріше формальне відношення, а практика показує, що участь у ній є дохідним заняттям.

Подолання цього явища вимагає з'ясування причин – прямих та непрямих, **детермінант що обумовлюють девіантну поведінку серед учнів**. Виходячи з етимології поняття *determinans*, під поняттям детермінанти девіантної поведінки ми будемо мати на увазі умови та фактори, що викликають відхилення від моральних і правових норм. Ці детермінанти можна знайти, насамперед, на макро і мікро соціальному рівні.

Це дає нам підстави шукати детермінанти девіантної поведінки учня в двох аспектах: соціальному та педагогічному. **У соціальному плані** можна виділити дві відносно самостійні групи детермінант:

- 1) детермінанти в макросередовищі, у глобальних проблемах людства та соціально-політичних, економічних і моральних проблемах окремої країни, зокрема Республіки Болгарії;
- 2) детермінанти в мікросередовищі учня, у первинному оточенню, з яким він пов'язаний безпосередньо, і в якому він живе і розвивається.

Детермінанти в макросоціальному плані пов'язані із сутністю і характером світових процесів. Науково-технічний прогрес, змагання між суспільними системами, окремими державами й етнічними групами, міжнародний інформаційний процес породжують глибоку кризу і деформації, протиріччя з природою, з віковими загальнолюдськими цінностями, тощо. А це, зі своєї сторони, викликає **глобальну моральну кризу Людини і Людства.** Ця криза є результатом глобального протиріччя планети Земля, що затверджується - **протиріччя між людиною і природою.** Поява Homo Sapiens знаходиться в гармонійній взаємодії з усіма видами, що населяють біосферу. Він пристосовується до неї, співробітничав з нею, використовує її, щоб існувати. У той же час, однак, з появою різних видів техніки та технологій, створених людиною, власне кажучи він (людина) починає знищувати екосистему. Таким чином, спустошується природне середовище. Людина вступає в непримиренне протиріччя з Природою, з якої він вийшов, і членом якої він є. "З виснаженням планети і з необоротним зменшенням життєвого коефіцієнта, він може закреслити свій власний рід з таким же успіхом як за допомогою жахаючого удару ядерного геноциду". Підкреслює Аурелио Печей [4,40].

До цього можна додати, на думку Олександра Кінга і Бертранда Шнайдера, наявність у розвинутих індустріальних країнах "гіперіндивідуалізації, егоїзму усіх видів, надмірних потреб і розваг такого роду як телебачення, відео, наркотики... В індустріальних суспільствах духовні цінності руйнуються під напором матеріалізму, який заражає й елітні кола в розвинутих країнах... Моральні цінності теж зневажаються, тому що безупинно порушуються тими, хто їх у суспільстві проповідує, про яких прийнято вважати, що вони підкріплюють їх" [3,207]. Підсилюється егоїзм і жадібність. Конкуренція не сприяє моральним відносинам. Вона затверджує прагнення до особистого благополуччя.

Людина забуває, що живе в соціумі, що є його частиною і пов'язана з іншими людьми як частина цього соціуму. Відбувається процес "розпаду майже усіх установлених цінностей, особливо в самих розвинутих частинах світу... Стрімко розвивається здатність людства контролювати себе і природне середовище... У той же час усе більш невизначеними стають соціальні критерії морального розмежування і самоконтролю" [1,8]. Агресивність окремої людини перетворюється в позицію величезних груп людей. Міжнародні конфлікти продовжують вирішуватися за допомогою війни, знищення тисяч людей і людських цінностей. Сучасна людина притерплює серйозні моральні деформації. Часто перемагає зло, воно мотивує і людську поведінкову структуру. Часто панує жадібність, уроджений егоїзм, спрага помсти та влади. Спостерігається прагнення до швидкого збагачення, незалежно від використовуваних засобів; прагнення до свідомого руйнування людських цінностей, усього створеного людиною ціною величезної праці. Проявляється невміння людини вдивлятися в людей, розуміти їх, співчувати їм, допомагати безкорисно, поводитися по-людськи.

Ці складні процеси протікають на макро рівні також і у нашій країні. У процесі переходу до демократичного суспільства, до ринкової економіки, поряд з позитивними змінами має місце **економічна і моральна криза, яка поглиблюється у всіх сферах.** Невизначені командно-адміністративні методи у керуванні на всіх рівнях, прірва між ідеологією і соціальною практикою, слабкий і неефективний інституційний соціальний контроль, нормативна лабільність, ціннісний вакуум, зниження життєвого рівня більшої частини населення, реальна бідність, безробіття й інші негативні тенденції в суспільстві сприяють появи девіацій у всіх поколіннях і особливо у дітей і учнів.

Швидкий процес соціально-групового, класового розшарування, утвердження реальної неповноправності, несправедливості викликають стан стресу в значній частині членів суспільства, незалежно від віку. Масова відсутність віри в болгарина, втрата ідеалів існують паралельно з агресією різних релігійних сект. Вони займають порожній простір у свідомості особистості. У той же час те, що пропагують різні секти, суперечить гуманному характеру релігійних цінностей. Часто воно спрямовано до фізичного самознищення людини і багатьох християнських чеснот.

Порушуються і моральні закони існування даної спільності. Толерантність і терпимість сьогодні є тільки добрим побажанням. У багатьох людей не проявляються елементарні людські якості. Перемагає тварине, первинне, що часто виявляється більш сильним, чим людський прояв індивіда. У це вписується і специфічна характеристика частини болгар – відсутність толерантності, прояв нетерпимості до чужої думки, невміння захищати власну думку, доводити свою правоту. Найчастіше для цього прибігають до неправди, насильства, брутальності. До цього додається і безкарність злочинності у всіх сферах суспільно-економічного життя. Затверджується крадіжка – таємна й очевидна – як тенденція по вертикалі суспільної структури. У багатьох людей формується переконання, що неможливо нормально жити, не порушуючи при цьому права інших людей, свідомо знищуючи емоційний комфорт їхнього життя у широкому та вузькому змісті цього слова. Під формою суспільно значимих дій і процесів, таких як приватизація, деякі люди цілком свідомо крадуть державну власність, знищують людські цінності, створені протягом багатьох літ, безсовісно збагачуються за рахунок значної частини народу. Явищем уже стають убивства, включно і безневинних людей. Ксенофобія, нетерпимість до інших етносів, затверджується як лінія поведінки, лінія життя деяких членів суспільства, які

реально залишаються безкарними з боку того ж самого суспільства.

Швидке збагачення без значних зусиль частини громадян, утвердження спекулятивного капіталу і відсутність державної політики стимулювання високої освіченості і професіоналізму окремої особистості викликають перекручення моральної свідомості і поведінки окремого учня. Це стимулює процес безупинного знецінювання освіти та його цінностей, демотивує дитину в процесі оволодіння відповідними знанням і високим професіоналізмом. Усе це породжує девіації серед молодого покоління, у тому числі девіації серед учнів.

Аналіз факторів та умов, що детермінують девіантну поведінку учнів показує, що вони часто змінюють своє місце (статус), тому важко абсолютизувати даний компонент мікросфери. У цьому випадку, наприклад, засоби масової інформації, можуть бути в позиції фактора, а в іншому – у позиції умови появи девіантної поведінки учня. Занепокоєння викликає той факт, що третя частина досліджених нами учнів присвячує свій вільний час телебаченню і відео. У силу свого емоційного впливу воно вже замінює міжособистісне спілкування. Часто невідповідні у педагогічному відношенні передачі і тези ... мотивують девіації у дітей, прояв злочинної поведінки [5,55-63].

До цих факторів додається і негативний вплив мікросередовища, у якому живе учень і особливий вплив родини, школи, різних середовищ самого учня. Проведені емпіричні дослідження показують, що у відношенні детермінант девіантної поведінки учня різниця у думці учнів, батьків, вчителів і класних керівників, погляди яких вивчалися, складається тільки у ранжируванні. Учні упорядковують детермінанти в наступному порядку: на перше місце вони ставлять прагнення проявитися; на друге місце – прагнення наслідувати друзям, фільмам, героям; на третє

місце – слабкий контроль батьків; на четверте місце – ледарство, тощо. Батьки ставлять на перше місце – наслідування друзям, героям фільмів; на друге місце – слабкий контроль батьків; на третє місце – прагнення проявити себе та недоліки у вихованні; на четверте місце – погані взаємини з батьками та недостатній контроль вчителів, тощо. Вчителі та класні керівники ставлять на перше місце – недостатній контроль батьків і слабості у вихованні; на друге місце – наслідування друзям, героям фільмів; на третє місце – прагнення проявиться; на четверте місце – погані взаємини з батьками, тощо.

Родина – один з компонентів мікросередовища учня, який часто детермінує девіантну поведінку. Вона є первинним соціальним середовищем дитини. Дослідження показують, що коли родина не реалізує на достатньому рівні свої основні функції, тоді вона викликає девіації у дитини. У цьому зв'язку особливо сильно впливає порушення структури родини; відсутність гуманного характеру спілкування усередині родини; відсутність традицій; невірно сформований авторитет батьків; нерозумний і не відповідний природі дитини режим дня; відсутність системи безупинної участі дитини у побутовій праці родини, цілеспрямованого формування умінь і навичок культури харчування, культури обслуговування у різних життєвих ситуаціях; несформованість у дитини здатності знаходити вірний вихід, гуманне рішення в будь-якій життєвій ситуації.

До цього додаються і **негативні тенденції у розвитку родини у світовому плані**, а саме: безупинне збільшення розлучень, дійсно розстроєних шлюбів; відсутність прагнення укладати шлюб; збільшення кількості самотніх молодих людей, які мешкають разом без юридичного оформлення шлюбу; збільшення кількості дітей, народжених поза шлюбом і жінок, які самостійно виховують своїх дітей; відступ від традиційних форм розподілу ролей у родині між чоловіком і

жінкою, усе рідше зустрічається традиційна модель родини, коли батько заробляє засоби для існування, а мати займається тільки вихованням дітей; урахування конкретних умов життя, класового і суспільного прошарку, до якої відноситься родина, освіта, кваліфікація, доходи, професії, загальна і педагогічна культура батьків дитини; рання лібералізація абортів і зниження народжуваності [5,63-67].

Значний відсоток досліджуваних учнів часто не бажають повертатися додому. Причина тому криється у невмінні багатьох батьків розмовляти з дітьми, шукати гуманний вихід із ситуації, коли діти порушили затвержені суспільні і шкільні норми життя. Більш того, часто зустрічаються випадки, коли батьки вирішують виниклий конфлікт із дитиною за допомогою насильства над нею. Вони не намагаються стимулювати дитину в її щоденних моральних проявах. Це не сприяє емоційному комфорту дитини у родині. Дитина відчужується і шукає інше місце проживання.

До цього додається і низьке матеріальне забезпечення, безробіття, низька заробітна плата, погані умови побуту, характерні для більшої частини болгарських родин. Тому, коли необхідно визначити обов'язки батьків у досліджуваних родинах на перше місце ставиться матеріальне забезпечення і гроші, на друге – здоров'я дитини і тільки на третє місце – виховання.

Другий основний фактор девіацій серед учнів на мікро рівні це **школа** і її основні педагогічні суб'єкти. Тенденція свідомої недооцінки, що затверджується в останні роки, і не реалізованість однієї з основних функцій школи - виховної й у той же час абсолютизування освітньої функції, створює реальні умови для розвитку девіантної і делінквентної поведінки. Сполучення цієї тенденції з порушенням гуманного стилю керування багатьох директорів, із твердженням єдиноначальності у керуванні школою, з

відсутністю реалізації учнівського самоврядування є реальною передумовою відхилень учнів від відповідних моральних і правових норм.

У цьому зв'язку особливе місце і роль займає інший основний педагогічний суб'єкт школи — **вчитель і класний керівник**. Аналіз результатів проведених досліджень показує, що часто на практиці вчитель створює прямо, побічно чи мимоволі ситуації взаємодії з дітьми, які стимулюють девіантну поведінку. Підставою цього є аналіз факторів системи виховної роботи школи і девіантної поведінки учнів. У цьому відношенні цікавими є погляди батьків, учнів і самих вчителів. Батьки ставлять вчителів на друге місце у процесі формування особистості дітей, вчителі бачать себе на третьому місці, а учні ставлять їх на одне з останніх місць, тобто сучасні учні не вважають, що їх вчителі займають особливе місце в їхньому власному розвитку. Тому, коли необхідно вирішувати якусь проблему, на перше місце вони ставлять — самостійний пошук виходу, на друге місце — звертання за допомогою до батьків, на третє місце — допомога друзів, і майже на останнє місце ставлять учителів. Та ж закономірність виявляється й у рішенні однієї із самих істотних проблем учня — вибір професії. І тут на перше місце вони ставлять власне бажання, на друге — батьків, на третє — друзів, на четверте — вчителів.

Порівняно низький рейтинг вчителя в очах учнів можна пояснити багатьма причинами. Об'єктивні причини знаходяться в макросфері, тобто в самому суспільстві, що своїми писаними і написаними законами безупинно знижує престиж вчителя і вчительської професії, суб'єктивні причини в самому вчителі і часто саме вони детермінують девіантну поведінку деяких учнів. Значний відсоток досліджуваних вчителів і класних керівників іноді почувають себе комфортно у школі. Коли необхідно виділити причини дискомфорту у школі вчителі і класні керівники ставлять на

перше місце низьку оплату праці вчителя, на друге місце – низький престиж учительської професії, на третє – неповажне відношення учнів, на четверте – неповажне відношення батьків. До цього не можемо не додати відношення вчителів і класних керівників до труднощів у спілкуванні з учнями. Труднощі у спілкуванні вони пов'язують з відсутністю мотиву в учнів вчитися; з не зацікавленістю до окремих навчальних дисциплін; з байдужністю до позакласної діяльності; з відсутністю інтересу до загальних проблем класу; із захопленням діяльністю негативної спрямованості; з небажанням учнів спілкуватися. Реальні причини труднощів у спілкуванні, на які вказують вчителі і класні керівники, не є об'єктивними. Ці причини необхідно шукати в самих школярах, а їхній пошук і виявлення залежить у свою чергу від діяльності вчителів і класних керівників. Суб'єктивні детермінанти пов'язані за принципом неправильного визначення пріоритетів діяльності вчителя. При визначенні пріоритетів учителя на перше місце ставлять оволодіння міцними знаннями, на друге – формування умінь застосовувати знання на практиці, на третє – надання якнайбільше інформації з вивчаемого предмету, на четверте – заохочення гуманних взаємин, на будь ласка , п'яте – розвиток мотивації вчитися. Думки класних керівників щодо цього питання відрізняються від думки вчителів. Вони на перше місце ставлять заохочення гуманних взаємин у класі, на друге місце – формування ціннісної системи, на третє – формування умінь учитися і спілкуватися, на четверте – формування практичних умінь знаходити правильний вихід із ситуації. Відповідно до цього, думка тих учителів, які на друге місце ставлять виховну діяльність, є зовсім неправильною. Тому саме ця обставина найчастіше є чинником, що детермінує девіантну поведінку деяких учнів.

Інша детермінанта це **дегуманізація відносин у системі “вчитель-учень”**. Часто порушуються гуманні

принципи спілкування й особливо з боку вчителя. Тому, коли учням перелічують найважливіші причини негативних проявів, велика частина з них вказує саме на такі відносини з учителями. Незалежно від місця факторів, що на це впливають, ця причина займає будь ласка, п'яте місце, а існування такого явища як фактора є показовим. Більш того, самі вчителі ставлять його на будь ласка, п'яте місце як детермінант девіації. Можна сказати, що деякі вчителі найчастіше виявляють неповагу до особистості учня, брутальність, нетактовність, нетолерантність, авторитарність. Вони не вміють гуманно спілкуватися з учнями. Усе це проявляється з негативним знаком на самому учні. Вони мотивують дії, що йдуть у розріз з гуманністю і толерантністю, тобто вони викликають девіантність. Дегуманізація обумовлюється й іншою відкритою проблемою у системі взаємин "вчитель-учень" — вчителі не знають учня у змістовному і структурному аспекті, не знають учня як свідомість, його емоційні переживання, реальні причини його поведінки, систему цінностей. Дослідження показують, що велика частина вчителів не може заявити чи виявляють їхні учні доброту, чуйність, повагу, взаємодопомогу, справедливість, чи мають такі чесноти як чесність, непримиренність до брутальності, щирість, чи виявляють милосердя, гуманність. У той же час усі досліджувані вчителі можуть вказати на розмаїтість моральних проявів своїх учнів, тобто на зовнішні негативні прояви. Ці факти викликають тривогу. Вони говорять про те, що порушується одне з основних вимог педагогічного спілкування — заглиблено вивчати пізнавальну, емоційну і вольову сферу учня, стан його системи цінностей і на цій основі здійснювати відбір доцільних форм, методів і прийомів спілкування. Деякі вчителі порушують одне з основних вимог педагогічного спілкування — враховувати і виходити з позитивних сторін особистості дитини, щоб створювати емоційний комфорт і

стимулювати позитивні зміни. Недотримання цієї вимоги може перетворити вчителя не тільки в умову, але й у фактор девіації учнів.

У цілісній системі спілкування з учнями існують невирішені питання. Вчителі не достатньо сприяють прояву активності учнів, не спираються на учнівські ради, не використовують їхнє включення у діяльність за інтересами. Часто у педагогічній діяльності вчителя недооцінюють бажання й інтереси учнів, що є однією з умов і факторів, що викликають негативне відношення до школи. У педагогічній практиці не використовуються різноманітні форми роботи з дітьми, що сприяють гуманізації відносин і залученню до соціуму, школи. Недостатньо використовуються методи: атака мозку, психотренінг, казус, тощо. У реальній практичній діяльності вчителів і класних керівників особливе місце займають форми і методи спілкування, які не завжди сприяють участі дітей у відповідній діяльності, не прилучають їх до шкільної спільності, до навчання, до вчителя як особистості. Зі своєї сторони ця обставина обумовлює також слабкий інтерес у частини учнів до спілкування з вчителями і класними керівниками, прояв апатії і байдужності. До цього можна додати і засоби, за допомогою яких підбираються прийоми спілкування. Найчастіше обговорюються питання пов'язані з порядком і дисципліною у школі і поза школою, із труднощами при оволодінні навчальним матеріалом, із взаєминами у класі, з вимогами моральних норм, тощо. Однак відсутня зацікавленість проблемами, які пов'язані з щоденним побутом учня, які у змозі зблизити вчителя й учня, перетворити вчителя у радника, довірче обличчя друга, які перетворюють вчителя у бажану для учня особистість. Залишається відкритим питання змісту педагогічного спілкування, використання нетрадиційних форм, методів і прийомів спілкування, що не

навантажують, а розвантажують учня від психічної напруги, створюють йому емоційний комфорт.

Аналізуючи місце і роль вчителя в дегуманізації відносин з учнями і детермінації девіантної поведінки доводиться шукати певні причини й у самій особистості вчителя. Аналіз існуючої педагогічної практики показує, що ці причини можна шукати в двох напрямках. З одного боку, це може бути відсутність відповідної психолого-педагогічної підготовки з питань спілкування з учнем; незнання і не володіння сучасними педагогічними техніками гуманного спілкування з дітьми. Ця обставина ставить ряд проблем перед навчальними закладами, що повинні готувати вчителів і займатися післядипломною освітою.

З іншого боку, відсутність гуманності може бути пов'язана з характерними рисами вчителя як індивіда, з певною генетичною зумовленістю, що обумовлює брутальність і нетолерантність, нестриманість, вибуховість – якості, які вчитель не встиг перебороти у процесі свого індивідуального розвитку.

У цьому зв'язку виникає багато питань: чи можна розробити сучасні комплексні критерії підбора і готовності вчителя до майбутньої професії, оцінки його моральної культури? Чи можна змінити спосіб вступу у педагогічний вуз? Чи необхідно у процесі післядипломної освіти і перекваліфікації ставити єдині вимоги педагогічного і психологічного мінімуму? Чи є необхідним вивчення майбутнім учителем методики виховної роботи? Чи можна перебудувати у змістовному плані методику навчання по відповідним навчальним дисциплінам, ставлячи акцент і на характер виховуючого навчання?

Інший детермінант девіантної поведінки на мікро рівні це стан **формальних і неформальних учнівських організацій**. Проведені дослідження показують, що значна частина учнів не завжди відчуває себе комфортно у класі. У

процесі становлення особистості це почуття зростає. У п'ятому класі більшість учнів заявляє, що задоволені взаєминами у класі, у десятому, одинадцятому і дванадцятому класі підкреслюють, що іноді почувають себе добре. Причини різні. Значна частина з них полягає в характері взаємин. Реципієнти вважають, що паралельно з доброзичливими і дружніми взаєминами існує байдужість і конфлікти, що підсилюються з віком. До цього додається почуття незахищеності значної частини досліджуваних учнів, воно затверджується як тенденція у всіх віках. У першу чергу їхню увагу привертає доброта і щирість, інтелект і культура, зовнішній вигляд однокласників і друзів. На другому плані залишаються мода, авторитет, сила і спритність. На третє місце вони ставлять однокласників, у яких є багато грошей, чи які викликають страх в інших. Очевидно вони віддають перевагу прояву моральної культури особистості в учнівському колективі. І коли цього немає, створюються умови й учнівська спільність детермінує девіації в індивідуальній і груповій свідомості і поведінці.

У цьому відношенні особливе місце займають невирішені проблеми в учнівських об'єднаннях за інтересами. Порушення відкритого характеру, обмеження вибору форм і засобів впливу, відсутність можливості переорієнтувати дії відповідно до їхніх інтересів, відсутність мобільності і гнучкості, розмаїтості і динаміки практико-прикладної спрямованості, часто перетворює їх у небажаних і штовхає учнів шукати неформальні об'єднання, які найчастіше стимулюють появу девіації.

До факторів макро і мікросередовища не можемо не віднести формальні і неформальні спільності поза школою, у які часто потрапляє дитина. Відсутність емоційного комфорту у родині, школі, учнівському колективі часто змушує учня шукати соціальні віддушини. Найчастіше це бувають

релігійні секти, у яких немає особливих гуманних цілей, групи злочинців, наркоманів.

Не можемо не приділити місце і самій особистості учня. Особистість сама стає детермінантом появи девіантної поведінки, коли в неї недостатньо сформована гуманна ціннісна система; коли деякі негативні характерні риси темпераменту стають ведучими; коли не переборена уроджена агресивність в індивідуальному розвитку особистості.

Необхідно враховувати комплексний і строго індивідуальний характер детермінант; створювати систему точної діагностики причин кожного відхилення від норм і на цій основі організувати індивідуальну і диференційовану роботу з кожним учнем, який має відхилення від норми. Можна говорити про заглиблене переосмислювання всієї системи виховної роботи на макро і мікро рівні, як і системи превентивної і корективно-виховної роботи.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бжежински З. Извън контрол. Глобален безпорядък в навечерието на ХХ век. С., 1994.
2. Большая Советская Энциклопедия. 3-е изд. Том 8, М., 1972.
3. Кинг А., Шнайдер Б. Първата глобална революция. Доклад на съвета на Римския клуб. – 1991. С., 1992.
- Печей А. Качеството човек. С., 1987.
4. Рангелова Е. Нравственна култура ученика. Минск. — 1998.

ПРЕВЕНТИВНЕ ВИХОВАННЯ ШКОЛЯРІВ У ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИЦІ В.О.СУХОМЛИНСЬКОГО

В статье рассматривается вклад выдающегося педагога в решение проблемы предупредительного воспитания учащихся, а именно: организацию психолого – педагогических условий профилактики употребления наркотических веществ, асоциальных действий и поведения школьников, а также путей осуществления досмотра и контроля за ними.

The outstanding teacher's contribution into the decision of the problem of attentive pupils' upbringing is considered in this article. It is the organization of psychologic – pedagogical conditions of preventive measures of using narcotics, asocial actions and pupils' behavior, and the ways of realization of examination and control as well.

Вагомий внесок у профілактику наркогенних звичок та аморальної поведінки підлітків вніс вітчизняний педагог В.О.Сухомлинський, який розглядав превентивне виховання як цілісну систему підготовчих, попереджувальних та профілактичних дій педагога з метою запобігання негативних вчинків, звичок, рис характеру, поведінки підлітків та організації належного догляду за їх життєдіяльністю.

У педагогічній системі видатного вчителя знайшли своє відображення питання, пов'язані з попередженням фізичної, моральної, розумової та духовної занедбаності школярів. Різноманітні аспекти превентивного виховання зосереджені в працях вченого “Щоб душа не була пустою” (1965), “Важкі діти”, “Щоб танули крижинки” (1966), “Важкі долі”(1967), “Вмійте читати душу”, “Батьківська

педагогіка”(1968), “Лист молодому батькові”(1969), “Народження громадянина” (1970), “Як виховати справжню людину” (1975), “Розмова з молодим директором школи” (1982).

Основними положеннями методики превентивного виховання, за В.О.Сухомлинським, є: дослідження фізіології дітей; проникнення у внутрішній світ підлітків та вивчення їх психологічних особливостей; спостереження за впливом спадковості, середовища, виховання у формування соціальної спрямованості поведінки школяра; організація у сім’ї та школі профілактичних заходів з метою попередження протиправної поведінки дітей; створення психолого-педагогічних умов для належного догляду за діяльністю підлітків.

Підносячи ідею морального здоров’я дітей, природи, пізнання та праці, сільський учитель глибоко вивчав причини неуспішності учнів (слабке здоров’я, захворювання серцево-судинної системи, легень, шлунку, уповільнене мислення, квалітет рухів). Він прийшов до висновків:

- а) діти недостатньо часу перебувають на свіжому повітрі;
- б) фізіологічні порушення в організмі учнів є наслідком нездорового способу життя батьків та їх неправильного догляду за дітьми.

Першу причину В.О.Сухомлинський намагався усунути шляхом залучення дітей до природи та праці, розвиваючи їх розум та почуття, загартовуючи організм. Другу причину він ліквідував, організувавши педагогічний університет для батьків. Диференційно навчаючи, директор школи формував у батьків вміння вести здоровий спосіб життя, превентивно виховуючи своїх дітей. “Кожна людина, – говорив він, – найчутливіший і найнеобхідніший лікар для самого себе” [Сухомлинський В.О. Вибр. пед. тв.: В 5-ти т. – К.: Рад. школа, 1976. – Т.3. – С.359].

Розуміючи роль сім'ї у вихованні повноцінної особистості, В.Сухомлинський наголошував на почутті відповідальності батьків за життя дітей, адже “найскладніша людська творчість – народження і виховання дітей” [Важкі долі. – М.: Знання, 1967. – С.5].

Навчаючи батьків спілкуватися з дітьми, бачити світ, красу, відчувати дитяче горе і радощі, спонукати і захоплювати, а не забороняти і вимагати, – педагог формував у них мистецтво бути батьками.

Впливаючи на підлітків, учитель облагороджував природне, анатомно - фізіологічне начало їх людського організму, велику увагу приділяв вихованню у школярів гідності, чистоти, благородних почуттів, ідеалу, самооцінки, тим самим олюднював їх інстинкти, щоб учні не перетворилися “в людиноподібних тварин, поведінкою яких керували б сліпі сили інстинктів” [3,357].

Проводячи з підлітками двічі на місяць бесіди про людину, педагог вів пропедевтику паління та вживання алкоголю, розповідав про згубний вплив на людину наркотичних засобів. Куріння стимулює збудження, приводить до поганих, осудливих вчинків. Нікотин “виводить з ладу” окремі групи клітин кори півкуль головного мозку. Педагог зауважував, що людина, яка палить у підлітковому віці, в сорок років буде страждати симптомами склерозу мозку. Жоден вихованець Сухомлинського не палив.

Розповідаючи підліткам про алкоголізм, педагог зазначав про те, що людина деградує, в неї знижується інтелект, емоційно-вольова сфера. Вживання алкоголю заважає розвитку людини, породжує розпущеність, знижує трудову активність, підриває здоров'я. Проводячи антиалкогольну освіту, вчитель використовував пам'ятку давньоруської культури “Притча про хміль”, в якій є такі рядки: “У питущої людини болить голова, тремтячі руки,

безсилля, погіршене мислення та зір, апатія, психоз, біла гарячка, галюцинації”.

В.О.Сухомлинський накреслив шляхи антиалкогольного виховання підлітків: проводити освіту серед учнів та батьків; домогтися у кожній сім'ї тверезого способу життя; організовувати змістовне, насичене духовністю, навчання та дозвілля підлітків.

Належну увагу педагог приділяв роботі з важкими дітьми, особливо з тими, у кого важкий характер. Свою роботу він будував за такими етапами:

1. Вивчення причин та мотивів конфлікту підлітка з самим собою та з оточуючими;
2. Визначення тих негативних рис дитини, які вже стали визначальними;
3. Здійснення психолого-педагогічної допомоги в організації життя школяра.

В арсеналі сільського вчителя були різноманітні методи, прийоми та форми роботи: відверті розмови, залучення до колективної праці, робота в живому кутку, відзначення шкільних свят, опікунство над молодшими школярами, вирощування квітів та дерев.

Педагог навчав дітей бути чутливими до чужого горя, переживаючи його як власне. З цією метою він залучав школярів до рятування птахів узимку, вирощування квітів та дерев, організації колективних справ.

Заслугою В.О.Сухомлинського, який розвивав ідеї А.С.Макаренка, є створення умов виховання школярів, а саме:

- а) психолого-педагогічного характеру, пов'язаного з вивченням анатомо-фізіологічних особливостей психічних явищ та духовного світу дитини, з орієнтацією на конкретну особистість, з піклуванням про людське оточення дитини. Вчитель дає пораду: не тиснути на волю дитини, що спілкується;

б) пропедевтичного характеру, що містить у собі створення атмосфери здорового способу життя, моральності, духовності, доброщирості, які не провокують дитину на самотність та бажання психотропними речовинами та наркогенними засобами зарадити нудьги та зневіри.

в) організаційного характеру (підтримати учня-курця чи учня-наркомана, створити атмосферу праці та творчості, впровадити самовиховання серед дітей-правопорушників, шляхом вивчення народних традицій та народного календаря формувати у школярів почуття впевненості у собі);

г) методичного характеру (вміння педагога вести етичну освіту, дбати про інтелект, належну мораль та змістовне дозвілля).

Проводячи бесіди з підлітками про людину, шкідливість наркогенних засобів (доречи, жоден школяр у Павлиші не палив), підготовку юнаків та дівчат до сімейного життя, В.О.Сухомлинський впливав на свідомість вихованців, домагаючись, щоб “моральні істини ставали дієвими і перетворювались в особистісні надбання” [5,229].

Дбаючи про ефективність превентивного виховання, павлишський учитель зосереджував пильну увагу на емоційну сферу вихованців: створював “атмосферу спільності благородних почуттів”, засобом творчої праці дбав про те, щоб “діти переживали творення радості, особистого щастя і гордості у зв’язку з цим” [3,292].

Залучаючи підлітків, схильних до шкідливих звичок та антиправної поведінки, до самоперевірки, самозагартування, турботи про менших, самоствердження у відносинах з іншими людьми, створення радостей трудового успіху [5,230;238;237], В.О.Сухомлинський формував у школярів діяльнісно-вольову активність.

Поєднання цих трьох параметрів дало змогу педагогу накреслити шляхи превентивного виховання, які є дієвими і сьогодні.

Одним із шляхів такого впливу на вихованців є глибоке вивчення педагогом “суперечностей отроцтва”. Так, у книзі “Народження громадянина” учитель виділяє дев’ять визначальних у житті підлітка суперечностей.

Аналізуючи суперечності підліткового віку, вчений наголошує на прагненні дітей до добра, ідеалу, самоствердження, реалізації їхніх бажань, знань, можливостей і невміння це здійснити через недостатній моральний досвід. Вчитель вводить термін “чесність із собою” [3,339]. Він дає поради педагогам – залучити підлітків до самоконтролю, який є важливою стороною самодисципліни.

Статистика свідчить, що більше 80% дорослих людей почали палити, вживати алкоголь чи наркотики у дитячому і підлітковому віці, коли ці звички легко формуються. У подальшому вони закріплюються, стають стійкими і їх важко перебороти. В той же час учнів легше переконати в згубному впливі куріння, алкоголю, наркотичних і токсичних речовин.

У попереджувальному вихованні необхідно мати чітке уявлення про причини, механізм та умови виникнення згубних звичок. Необхідно розібратися у причинах і мотивах формування цих звичок.

Основними причинами антисоціальних звичок учнів є наслідування, групування, реакція емансипації і та, що пов’язана з акселерацією.

Підлітки наслідують старших товаришів, батьків, копіюють житейські ситуації з кінофільмів, улюблених героїв.

Тенденція групування – тяга до ровесників, копіювання їх поведінки і залежність від них. Для деяких учнів думка їх компанії чи групи більше, ніж розмови і поведінка дорослих. Наслідуючи членів своєї групи, підлітки починають палити, пити, вживати наркотичні і токсичні препарати. Виникає своєрідна модель поведінки, яку диктують компанії ровесників. Реакція емансипації

проявляється у намаганні звільнитися з-під постійної опіки батьків і вчителів. Це пов'язане з прагненням самоутвердитись і невмінням це зробити [3,327]. При проведенні виховної роботи з такими учнями, на думку В.О.Сухомлинського, потрібен індивідуальний підхід і такт, щоб не викликати протилежних результатів [3,324].

Слід зазначити, що акселерація вносить дисгармонію у фізичний та психічний розвиток підлітка. Вони, намагаючись здаватись досить самостійними, починають палити, пити, вживати наркотики і це може привести до моральної деградації.

Суттєвим мотивом антисоціальних звичок підлітків може бути цікавість, намагання все пізнати, спробувати, не відстати від товаришів.

Залежно від конкретних умов і обставин для профілактики розвитку згубних звичок у підлітка можна використовувати різні методи та форми. Розглянемо проблеми самовиховання підлітків. В.О.Сухомлинський зауважив, що виховання учнів-підлітків нерідко нічим не відрізняється від виховання малюків. Всю увагу вихователь зосереджує на тому, щоб вкласти в голову підлітка якнайбільше знань про навколишній світ, наукових та моральних істин [5,229]. Тобто, підліток виступає як об'єкт виховання. Але ж засвоєні моральні істини стають надбанням, частиною душі, коли вони самостійно перетворені в особистості переконання.

Щоб не сталося, підліток повинен не лише пізнавати світ, всмоктуючи знання, як губка, а й пізнати самого себе, свій внутрішній світ, свої можливості.

Справжнє самопізнання – це завжди активна праця душі, пошук особистого життєвого ідеалу. Найголовніше – щоб “душа не була пустою”, щоб у серці утвердилася глибока віра в наші святині, а високі моральні принципи стали єдиним дороговказом у житті.

Як можна цього досягти?

В.О.Сухомлинський наголошував, що школа (педагогічний та учнівський колективи), дитячі організації, сьогодні ж – різні клуби за інтересами, організатори дозвілля, ДКЦи прагнуть як надійніше організувати життя підлітка, що схоже на прагнення міцніше взяти його за руку й не відпустити від себе, побоюючись, щоб він не вчинив негідного вчинку [5,231]. І в цьому педагог бачив прояв байдужості у ставленні до особистості підлітка. Він зауважував, що така опіка не є вихованням, справжнє виховання те, яке спонукає до самовиховання. І тут педагог чітко окреслив кілька основних шляхів самовиховання підлітка:

1. Перемога самого себе, своїх недоліків (лідарства, недбальства) і якщо це вдається, людина починає критично ставитись до себе. А з цього починається самодисципліна.

2. Читання, але не поверхневе, а глибоке, яке дає “їжу мозку, живить думку”. “Кімната думки” у Павлишській школі дозволяла учням після прочитання книги побути на самоті, подумати, обміркувати. Підліток порівнював себе з героями щойно прочитаної книги. “Порівняння, вимірювання самого себе певною мірою, – на думку вченого, – це і є самовиховання” [5,235].

3. Праця, як засіб самоствердження людини, стає справжнім вихователем, коли вона є улюбленою і дає змогу реалізуватись у ній, відчути радість від своєї праці, гордість, усвідомити власну необхідність. В.О.Сухомлинський практикував такий вид діяльності учнів, як праця підлітка разом з малюками: підліток відчував свою відповідальність, значимість, мав змогу реалізувати свої можливості.

4. Почуття власної гідності та честі є, на думку педагога, духовним стержнем особистості і виховується завдяки тому, що людина бачить сама себе – свою майстерність, творчість – у наслідках своєї праці, у творінні рук своїх, своєї думки.

Праця (улюблена) – це водночас і джерело вимогливості до самого себе. Радість трудового успіху В.О.Сухомлинський, виліковує підлітка від дитячої безпорадності і споживацького настрою.

5. Дружба з малюками – дуже важливий аспект виховання моральної самосвідомості, відповідальності та обов'язку.

6. Духовна діяльність – це активне зусилля особистості для того, щоб моральні багатства суспільства – політичні, моральні та естетичні ідеї, погляди, ідеали, переконання стали ... “внутрішніми цінностями людини, нормами і правилами її поведінки у взаєминах з іншими людьми” [5,250].

Отже, найскладніше завдання вихователя, на думку педагога, – це домогтися, щоб почалася внутрішня духовна діяльність підлітка, щоб він бачив і пізнав себе.

Таким чином, В.О.Сухомлинський превентивне виховання школярів розглядав як систему профілактики з метою запобігання занедбаності у вихованні. Вчений створив методiku превентивного виховання (запобігав вживання школярами наркогенних речовин, обґрунтував роботу з “нестандартними” учнями, створив умови та накреслив шляхи попереджувального виховання, яке зараз є актуальним у формуванні громадянина України).

ЛІТЕРАТУРА:

1. Левочко І.В. Система превентивного виховання у спадщині А.С.Макаренка – В зб.: А.С.Макаренко – видатний педагог ХХ століття: Матеріали Міжнародної науково – практичної конференції 12 – 14 березня 1998 р. – Полтава: Пед. ін-т, 1999. – С.163 – 166.
2. Оржеховська В.М. Попередження шкідливих звичок у підлітків. – К.: Вища школа, 1997. – С.15 – 17.
3. Сухомлинський В.О. Важкі долі. – М.: Знання, 1967. – С.5.

4. Сухомлинський В.О. Виховання і самовиховання. – Вибр. тв.: В 5-ти т. – К.: Рад. школа, 1977. – Т.5. – С.324, 327, 339, 357, 359.
5. Сухомлинський В.О. Народний учитель. – Вибр. тв.: В 5-ти т. – К.: Рад. школа, 1997. – Т.5. – С.250.

В.Н.Ликов

ДОСЛІДЖЕННЯ РІВНІВ ОСВОЄННЯ ШКОЛЯРАМИ ФОЛЬКЛОРУ ЯК ПЕРШООСНОВИ НАРОДНОЇ ПЕДАГОГІКИ

В статье на основе опытной работы среди учащихся и учителей трех областей Украины определены уровни усвоения школьниками фольклора, их показатели, критерии и признаки, что является важнейшим условием повышения национального самосознания учащихся.

In this article on the basis of the experimental work among pupils and teachers from three regions of Ukraine the levels of assimilation of folklore, the indexes, criteria and features of the given levels are determined. It is an important condition of the increasing of the national self-identification of pupils.

Сутність народної педагогіки є виховний досвід народу, в якому синтезована народна мудрість, мораль, національні та загальнолюдські цінності. Фольклор конденсує у собі знання про людину, її внутрішній світ та зовнішні прояви, про родину, повчання та научування з метою виховання національно зорієнтованої людини-громадянина,